

ОПТИМІЗАЦІЯ СТРОКІВ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ ЗА ПІДОЗРОЮ У ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНУ

О. І. Тищенко,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри
кримінального процесу
Національної юридичної
академії України
імені Ярослава Мудрого

На етапі реформування кримінально-процесуального законодавства України очевидна недосконалість чинного правового механізму затримання особи за підозрою у вчиненні злочину привертає все більше уваги, адже застосування цього примусового заходу суттєво обмежує конституційне право кожного на свободу й особисту недоторканність. Водночас, цей захід сприяє ефективній діяльності органів досудового розслідування у сфері боротьби зі злочинністю. Тому, незважаючи на обраний законодавцем курс гуманізації суспільних відносин у сфері кримінального судочинства, на практиці він застосовується достатньо широко й тому вимагає чітких процесуальних гарантій, які забезпечували б ефективність механізму захисту прав затриманої особи.

Проблеми правової регламентації затримання вже були предметом численних наукових досліджень таких правознавців, як В. В. Вапнярчук, В. М. Григор'єв, І. М. Гуткін, Ю. М. Грошевой, А. Я. Дубинський, Я. П. Зейкан, В. Т. Маляренко, І. Л. Петрухін, М. А. Погорецький, П. П. Пилипчук, В. М. Трофименко, О. Г. Шило та ін. Але, попри значну кількість опублікованих робіт, в яких порушується зазначена проблематика, невирішеними залишаються питання:

- підстав затримання особи за підозрою у вчиненні злочину;
- його процесуального порядку;
- забезпечення прав особи при застосуванні цього тимчасового запобіжного заходу та ін.

Кожне з них має бути предметом окремого наукового вивчення. У межах розглядуваної статті приділимо увагу питанню оптимізації строків затримання особи за підозрою у вчиненні злочину – з метою підвищення ефективності судового захисту прав та свобод людини і громадянина в кримінальному судочинстві. Зазначене зумовлює актуальність теми цієї публікації, її аналіз з позицій захисту прав людини в кримінальному процесі, а також забезпечення належної діяльності органів досудового розслідування.

Конституцією України (ст. 29) і Кримінально-процесуальним кодексом України (далі – КПК) (ст. 106 КПК) передбачено можливість затримання особи за підозрою у вчиненні злочину на 72-годинний строк. Правове регулювання строків затримання у проекті КПК України (№ 1233) суттєво не відрізняється від їх визначення чинним КПК: у проекті збережено встановлення 72-годинного строку затримання особи за підозрою у вчиненні злочину (ст. 116) [1].

При вирішенні проблеми оптимізації строків затримання у вітчизняному кримінальному процесі, на нашу думку, важливо враховувати світовий досвід. Порівняльно-правовий аналіз конституційних норм зарубіжних держав, що гарантують право особи на свободу й особисту недоторканність, свідчить про різноманітність підходів до регламентації строків затримання особи за підозрою у вчиненні злочину. Так, конституційні норми Республіки Азербайджан (ст. 28), Вірменії (ст. 18), Білорусі (ст. 25) та інших країн лише передбачають, що право на свободу й особисту недоторканність може бути обмежено у передбаченому законом порядку. Не визначають чітко строків затримання й конституції Хорватії (ст. 25), Ісландії (ст. 67), Угорщини (§ 55), ФРН (ст. 104) та інших держав. Наприклад, за Конституцією Хорватії, кожен взятий під варту й обвинувачений у вчиненні кримінально караного діяння

має право в найкоротший строк, передбачений законом, постати перед суддею. Аналогічна норма передбачена й Конституцією Угорщини. В Ісландії діє конституційне положення, за яким кожна особа, заарештована за підозрою у вчиненні злочину, має бути негайно доставлена до судді. Як бачимо, названі конституційні приписи регулюють строки затримання особи за допомогою оцінних понять, а саме: «найкоротший строк», «негайно» тощо.

За Конституцією Молдови (ст. 25), строк затримання підозрюваного не може перевищувати 24 годин. Конституція Люксембургу (ст. 12) передбачає, що крім випадків затримання на місці злочину, ніхто не може бути заарештований інакше, ніж за вмотивованою постановою судді, пред'явленою в момент арешту або не пізніше 24 годин після нього.

Разом із тим законодавство більшості зарубіжних країн визначений строк затримання закріплює окремо, і дорівнює він, як правило, 48 годинам. Саме такий строк передбачений Федеральним конституційним законом Австрії (ст. 4), конституціями Албанії (ст. 28), Андорри (ст. 9), Грузії (ст. 18), Естонії (ст. 21), Італії (ст. 13), Литви (ст. 20), Португалії (ст. 28), Росії (ст. 22), Румунії (ст. 23).

Аналіз наведених конституційних норм зазначених держав дозволяє констатувати тенденцію до максимального скорочення часу перебування особи без судового контролю – як за законністю, так і за обґрунтованістю її затримання. Підтримуючи необхідність скорочення строку перевірки судом обґрунтованості тримання особи під вартою як тимчасового запобіжного заходу, вважаємо, що одним з варіантів оптимізації цього строку може бути його регламентація на конституційному рівні в такий спосіб: «Затримана особа повинна постати перед суддею протягом двадцяти чотирьох годин з моменту її фактичного затримання. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту її фактичного затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту».

Інший шлях оптимізації строків затримання може полягати у його скороченні до 48 годин до винесення судом рішення щодо обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.

Важливим у контексті розглядуваної проблеми є аналіз процесуального порядку продовження судом строку затримання. Як зазначено в ч. 9 ст. 165² КПК, якщо для обрання затриманому запобіжного заходу необхідно додатково вивчити дані про його особу чи з'ясувати інші обставини, які мають значення для прийняття рішення з цього питання, суддя вправі продовжити затримання до 10, а за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого – до 15 діб, про що виноситься постановою. Пленум Верховного Суду України в постанові від 25 квітня 2003 р. № 4 вказав, що

таке затримання може застосовуватися в разі, якщо існують сумніви щодо необхідності обрання особі запобіжного заходу у вигляді взяття під варту або з метою надання підозрюваному (обвинуваченому), іншим особам можливості внести визначену судом заставу (п. 12) [2].

Звернемо увагу, що чинна правова модель продовження строку затримання не пов'язує прийняття відповідного рішення судом з клопотанням сторони, а отже, надає суду право з власної ініціативи продовжувати строк затримання до 10 діб. Такий підхід законодавця викликав критику з боку правників: одні вчені підтримують право суду за власною ініціативою вирішувати це питання, інші ж його категорично заперечують – адже в такому разі суд ініціює рішення, яке не є іманентним для судової діяльності. Вбачається, що суд у такому випадку не привласнює функцій обвинувачення, оскільки фактичні підстави для продовження строку затримання пов'язані з необхідністю забезпечення умов для подальшого прийняття судом законного, обґрунтованого і справедливого рішення щодо обрання такого запобіжного заходу, як взяття під варту. До того ж, у порядку ст. 165² КПК, суд не звільняється від обов'язку вислухати й думки сторін, які, своєю чергою, не позбавляються можливості навести свої доводи. Тому не можна вважати, що прийняття судом з власної ініціативи рішення про продовження строку затримання до 10 діб суперечить принципу змагальності.

З урахуванням того, що продовження строку затримання законодавець пов'язує з необхідністю додаткового вивчення даних про особу чи з'ясування інших обставин, що мають значення для прийняття рішення з цього питання, це зумовлює доцільність більш детальної конкретизації таких обставин. Ними можуть бути:

- характеристики особи з місця роботи, за місцем проживання;
- дані про попередні судимості, стан здоров'я, сімейний та матеріальний стан, соціальні зв'язки;
- дані про схильності до вживання наркотиків, алкоголю тощо;
- дані про спосіб життя, поведінку під час провадження в цій або іншій кримінальній справі (чи не ухилялася особа раніше від слідства, суду або виконання судових рішень, чи не вчинювала злочинів проти правосуддя та ін.).

Можуть з'ясуватися також питання про фінансові можливості підозрюваного (обвинуваченого) чи інших осіб щодо внесення застави. Такі відомості про особу затриманого, безперечно, суттєво впливають на вибір оптимального запобіжного заходу залежно від ситуації.

За чинним вітчизняним законодавством, суддя вправі за клопотанням підозрюваного (обвинуваченого) продовжити строк його затримання до 15 діб. З нашого погляду, таке клопотання повинно бути обґрунтованим: його зміст має міс-

тити відомості про те, для з'ясування яких саме обставин або даних про особу підозрюваний (обвинувачений) вимагає продовження строку свого затримання. Видається, що в разі заявлення необґрунтованого клопотання суддя, не продовжуючи строку затримання, повинен прийняти остаточне рішення щодо застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. Таким чином, постанова суду про продовження строку затримання обов'язково передбачає обґрунтовану потребу в додатковому вивченні даних про особу затриманого чи з'ясуванні інших обставин, які мають значення для прийняття рішення про обрання затриманому запобіжного заходу. При цьому слід вказати, які конкретно відомості про особу чи інші обставини необхідно додатково з'ясувати.

У зв'язку із цим відверто критичної оцінки заслуговує доволі поширена практика продовження строку затримання, коли до суду свідомо направляються недостатньо обґрунтовані подання — з метою одержання додаткового строку на збирання доказів, що начебто свідчать на користь застосування зазначеного запобіжного заходу. Проте по закінченні 10-денного строку більшість постанов суду про обрання саме такого запобіжного заходу не містить посилань на будь-які нові докази, отримані протягом продовженого строку затримання. Ось чому це продовження вбачається невиправданим: постанова суду про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту фактично обґрунтовується тими доказами, які суд спочатку визнав недостатніми для прийняття остаточного рішення щодо застосування вказаного запобіжного заходу. На нашу думку, в такому випадку суд однозначно повинен виносити рішення про відмову в обранні такого запобіжного заходу, як взяття під варту.

У такому разі гарантією забезпечення конституційного права особи на свободу й особисту недоторканність при затриманні за підозрою у вчиненні злочину повинно бути дотримання ст. 29 Конституції України, яка не передбачає жодних винятків з правила про негайне звільнення особи, якщо протягом 72 годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою. Це, зокрема, пов'язано з тим, що на практиці продовження строку затримання приховує додатковий ризик для затриманого, адже в такому випадку він залишається під контролем міліції і до слідчого ізолятора не переводиться. Згідно ж із Законом України «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ, підставою для попереднього ув'язнення є вмотивоване рішення суду про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, винесене відповідно до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України (ст. 3) [3].

На забезпечення захисту прав затриманої особи спрямоване й рішення Конституційного

Суду України від 29 червня 2010 р. № 17-рп/2010, де визнано неконституційними положення ч.1 ст. 11 Закону України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р., якими міліції надавалося право затримувати і тримати осіб у спеціально відведених для цього приміщеннях за підозрою у занятті бродяжництвом строком до 30 діб за вмотивованим рішенням суду. При цьому Конституційний Суд України зазначив, що Закон не передбачає як змісту та ознак бродяжництва, так і достатньо доступної, чітко сформульованої і передбачуваної у своєму застосуванні процедури такого затримання, яка б надавала можливість запобігти ризику свавільного затримання будь-якої особи за підозрою у занятті бродяжництвом, а це є несумісним із принципом правової визначеності [4].

Важливою проблемою, яка не знайшла однозначного вирішення в законодавстві та судовій практиці, є вплив законності кримінально-процесуального затримання на подальше рішення про взяття під варту. Спробуємо проаналізувати це питання з точки зору чинного кримінально-процесуального законодавства України. Ч. 8 ст. 106 КПК встановлено, що скарга на затримання розглядається з додержанням вимог, передбачених ст. 165-2 КПК. За результатами розгляду суддя виносить постанову про законність затримання чи про задоволення скарги і визнання затримання незаконним. Інакше кажучи, закон не вимагає, щоб таке визнання обов'язково мало своїм наслідком звільнення особи з-під варту.

Саме такої позиції дотримався і Пленум Верховного Суду України у своїй постанові «Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства» від 25 квітня 2003 р. № 4. Він зауважив, що в разі вирішення цього питання стосовно особи, затриманої в порядку, передбаченому ст. 106 КПК, яка оскаржила своє затримання до суду, її скарга розглядається разом з поданням про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту з додержанням правил, передбачених частинами 7 і 8 зазначеної статті. Визнання затримання незаконним не є підставою для відмови в задоволенні подання про обрання цього запобіжного заходу (п. 11). Як бачимо, Верховний Суд України визнав правильною практику, коли один і той самий суд може розглянути скаргу на затримання, визнати його незаконним, одночасно розглянути подання про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту і прийняти рішення про його обрання.

Підтримуючи цю практику, зауважимо, що навіть якщо затримання було визнано судом незаконним (наприклад, існують недоліки у складанні протоколу затримання), але подання органів досудового розслідування про обрання вказаного запобіжного заходу містить сукупність доказів, що підтверджують ризик настання обставин, зазначених у ч. 2 ст. 148 КПК України, питання

належить вирішувати на користь взяття під варту. З метою недопущення поширення безпідставних затримань суди повинні реагувати на них окремими ухвалами.

Реалізуючи свої міжнародні зобов'язання та враховуючи євроінтеграційні процеси й гостроту проблеми боротьби зі злочинністю, Україна затримує та піддає екстрадиції осіб за запитами компетентних органів іноземних держав. Гарантії забезпечення захисту прав і законних інтересів цих осіб, оцінка законності їх затримання, а також перевірка судами наявності передбачених міжнародними договорами підстав для їх екстрадиції є показниками рівня законності в Україні. Цим зумовлено те, що Законом України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо видачі особи (екстрадиції)» від 21 травня 2010 р. № 2286-VI Кримінально-процесуальний кодекс доповнено новим розділом, яким запроваджено процедуру екстрадиції у сфері кримінального процесу [5]. Зокрема, нормами Розділу 9 КПК регламентуються процедури затримання, тимчасового та екстрадиційного арешту осіб, які вчинили злочини за межами України і видача яких вимагається іноземними

державами. Так, у ст. 461 КПК передбачено особливості затримання таких осіб: за ч. 6 ст. 461 КПК, затримана особа негайно звільняється, якщо: (1) протягом 72 годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про застосування тимчасового або екстрадиційного арешту; (2) встановлено обставини, за наявності яких видача (екстрадиція) не здійснюється.

Продовження ж строку затримання особи, яка вчинила злочин за межами України, законодавцем не передбачено — на відміну від продовження строку затримання особи за підозрою у вчиненні злочину за ч. 9 ст. 165-2 КПК. Отже, затримання особи, яка вчинила злочин за межами України, є окремим видом затримання та має свої особливості. Проте строки затримання такої особи (ст. 461 КПК) співпадають зі строками затримання особи за підозрою у вчиненні злочину (ст. 106 КПК). У зв'язку з тим, що варіанти оптимізації строків затримання за підозрою у вчиненні злочину були викладені раніше, вбачається за доцільне скоригувати і строк затримання особи, яка вчинила злочин за межами України, з метою їх подальшого однакового відрахування.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Кримінально-процесуальний кодекс України: проект Закону України від 13 грудня 2007 р. (реєстр. № 1233), внесений народними депутатами України Мойсиком В. Р., Вернидубовим І. В., Ківаловим С. В., Кармазіним Ю. А. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.gksa2.rada.gov.ua>
2. Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 квітня 2003 р. № 4 // Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 3 (37). — С. 6-10.
3. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30 червня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 35. — Ст. 350.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі у конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» від 29 червня 2010 р. № 17-рп/2010. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=117662>
5. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо видачі особи (екстрадиції): Закон України від 21 травня 2010 р. № 2286-VI // Офіційний вісник України. — 2010. — № 45. — Ст. 1445.

УДК 343.12

Тищенко О. І. Оптимізація строків затримання особи за підозрою у вчиненні злочину

У статті проаналізовано питання оптимізації строків затримання за підозрою у вчиненні злочину з метою підвищення ефективності судового захисту прав і свобод особи у сфері кримінального судочинства.

Ключові слова: затримання, особиста недоторканність, продовження строку затримання.

Тищенко О. И. Оптимизация сроков задержания лица по подозрению в совершении преступления

В статье проанализированы вопросы оптимизации сроков задержания по подозрению в совершении преступления с целью повышения эффективности судебной защиты прав и свобод личности в сфере уголовного судопроизводства.

Ключевые слова: задержание, личная неприкосновенность, продление срока задержания.

Olga I. Tyshchenko. Optimisation of the terms of detention of the person on suspicion in commission of a crime

In the article the matters of optimisation of the terms of detention a person on suspicion in commission of a crime for the purpose of increasing the efficiency of judicial protection of rights and personal freedoms in the sphere of criminal proceedings have been analysed.

Key words: detention, personal immunity, extension of the term of detention.